

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 6, Aralık/December 2023)

Hafızanın Dehlizlerini Görünür Kılmak: Şiir ve Bellek-Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları

Burçin TERZİOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

terziogluburcin@hotmail.com

 ORCID 0009-0002-0172-0379

Kitap incelemeşi/Book review

Geliş Tarihi/Received: 29.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.12.2023

Atıf/Citation

Terzioğlu, Burçin (2023), Hafızanın Dehlizlerini Görünür Kılmak: Şiir ve Bellek-Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları, *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 213-217.

Şiir ve Bellek, Gökhan Tunç tarafından kaleme alınan ve 2020 yılında Ötüken Yayınlarından yayımlanan araştırma-inceleme türünde bir eserdir. Yazarın ön sözde belirttiği üzere çalışma, ilhamını Douwe Draaisma'nın *Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi* kitabından alır ve Tunç, modern Türk şiiri çerçevesinde örneklem seçtiği şairleri esas alarak bir araştırma yapar. Sadece modern Türk şiiriyle sınırlı kalmayıp bellek metaforlarının roman, öykü, otobiyografik eser ve filmlerdeki görünümü konusunda da fikir yürüterek kitabını kaleme alır.

Çalışma toplam yedi bölümden oluşur. Kitabın "Ön Söz" ve "Giriş" başlıklarında yazar, konuyu ele alış süreci ve içerik hakkında okuru kısaca bilgilendirdikten sonra kitap "Metafor Kavramı", "Bellek Kavramı" ve "Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları" adlarıyla üç ana bölümde ilerler.

"Metafor Kavramı" bölümü kendi içerisinde beş alt başlığa ayrılır. İlk olarak metafor kavramına odaklanılır; Aristoteles, Murray Knowles ve Rosamund Moon'un

metafor için kullandığı tanıma yer verilir, metaforun anlamı, işlevi, önemiyle beraber metaforda alımlayıcının konumu, dil-metafor-düşünce üçgeni ve edebî-günlük dil arasında metafor irdelenir. Burada dikkat çeken ve çalışmanın asıl bölümünü hazırlayan, psikodilbilim, dil ve düşünce bağıdır. Aristoteles, *Poetika* kitabında "bir sözcüğe kendi anlamının dışında başka bir anlam verilmesi" şeklinde tanımlayıp sonrasında "cinsin anlamının türe verilmesi, türün anlamının cinse verilmesi, bir türün anlamının bir başka türe verilmesiyle, son olarak bir orantıya göre olur" ifadesine bu başlık altında yer verilir. (Tunç 2020: 21). Murray Knowles ve Rosamund Moon ise *Introducing Metaphor* adlı kitabında "iki sözcük arasında bağlantı veya benzerlik kurmak için dili orijinal veya sözlük anlamının dışında bir manada kullanmak ve bir başka şeye gönderimde bulunmak şeklinde" tanımlar (s. 21).

"Metaforun İşleyişi" başlığında metaforun amacına değinilir. Richards'ın 1936 yılında yayımlanan *The Philosophy of Rhetoric (Retorik Felsefesi)* adlı kitabından soyut olgu ve somut olgu fikrine yer verilir. "Soyut olgu 'konu terim'; somut olgu ise 'araç terim' olarak tanımlanır." Max Black, metafor kavramını anlamlandırmak için üç ayrı bakış açısı ileri sürer: "Yerine geçme, karşılaştırma ve etkileşim. Yerine geçme özelliğinde, araç terim cümlede misafir konumundadır ve düz anlamlı terimin yerine geçerek cümleyi ilk bakışta anlamsızlaştırdığını" dile getirir. "Karşılaştırma metaforunda okurun veya dinleyicinin ilişki kurulan iki sözcük arasındaki karşılaştırmayla bulup çıkarması gereken bir benzerliğin formülleştirilmiş hâli olarak" ele alınır. "Etkileşim metaforunda ise "konu terim ile araç terim bir dizi çağrışımla birbirine bağlıdır." Yeni oluşumdan yeni bir anlam ortaya çıkar düşüncesi oluşur. (s.23).

"Metaforda Alımlayıcının Konumu" başlığında Wayne C. Booth, Lakoff ve Johnson'a yer verir. Tunç, C. Booth'tun sözünden hareketle "konuşan, sözce ve alımlayıcı perspektiflerinden bakıldığında metaforun zengin bir doğası olduğunu" ifade eder (s. 25). Lakoff ve Johnson, "Metaforlar, kavramsal alanlar üzerine düşündürerek okura hem bir çerçeve/sınır çizer hem de bu alanda sonsuz haritalama/eşitleme şansı tanır. Dolayısıyla kavramsal haritalar, metnin yazarına /konuşucusuna da okuruna/dinleyicisine de yaratıcı alanlar sunar. Onlara göre

farklı tecrübeler farklı metaforları doğurur ve yine bu farklı metaforların kavranılması da alımlayıcının tecrübeleriyle mümkün" olduğuna değinilir (s.25).

"Metaforların Önemi" başlığında gündelik hayatımızın içerisinde yer alan metaforları araştırmacıların farklı şekillerde ele aldığı kanısına varan Tunç, Lakoff'un Körfez Savaşı üzerine kaleme aldığı "*Metafor ve Savaş*" adlı makalesinden örnek vererek metaforların insanların zihinde ve davranışlarında etkili olabileceği kanısına varır.

"Dil, Metafor ve Düşünce" başlığında Tunç, "metaforik düşüncenin tarihi nedir? " (s.27) sorusunu sorar ve cevabını Steven Mithen'den bir görüşe yer vererek metafor kavramının çok eski dönemlere kadar dayandığını ifade eder. Metaforun zihnimizi deneyimimizi düşünmemizi etkilediği düşüncesine varılır. "Metaforların, yaşanılan dönemin hâkim bakış açısıyla, çağın kültürel özellikleri ile ilgisi, şairin düşüncesini gösteren ve yönlendiren kavramsal dünyaya gönderimde bulunmasının" önemi üzerinde durur. (s.31)

"Edebî ve Gündelik Dil Arasında Metafor" başlığında geleneksel anlayışın metaforu, söz sanatı olarak nitelendirildiğini, geleneksel metaforların, bir şeye atıfta bulunma durumunda tekrarlanan bir metafor olması, yaratıcı metaforların ise bir yazar tarafından belli bir fikri ya da hissi belirli bir bağlamda ifade etmek için kullanılan hangi anlamı karşıladığını belirlemede ihtiyaç duyulan metaforlar olduğunu dile getirir.

"Bellek Kavramı" bölümü üç alt başlıktan meydana gelir. Başlıklara geçmeden önce yazar, bellek kavramı üzerinde durar ve Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih ve Unutuş* adlı kitaptan yola çıkarak *mneme* ve *anamnesis* kavramlarına yer verir. Ricoeur'ın bu iki kavramı ele alışını Tunç, şu şekilde açıklar: "mneme, beliriveren, edilgen bir biçimde ortaya çıkan anıdır; diğeri ise hatırlama, zihinde toparlama adı verilen bir arayışın nesnesi olarak anıdır."(s.37).

"Felsefede Bellek" başlığında "Mneme" kelimesine dikkat çeker. Bu kelimenin "bellek ve bireysel hatırlama anlamıyla eski Yunan edebiyatında, Sofokles ve Euripides gibi trajedi yazarları tarafından geniş çapta" kullanıldığından söz eder. Buradan hareketle *bellek* kelimesini ilk kullanan kişinin Platon olduğunu "menon" diyalogunda geliştirdiği bilgi kuramı anımsama üzerine kurulu" (s.38) olmasından söz eder. Devamında birçok farklı yazar üzerinden belleğin kullanım tarzının mevcut olduğunu ifade eder.

"Bilimde Bellek Metaforları" başlığında metafor kavramı, somut-soyut ilişkisiyle anlamlandırmaya gidilir. Belleğin farklı dönemlerden kaynaklı olarak farklı metaforlara yer verilmesinin araştırmacıları, "metaforların üretilme nedeni ve niteliği konusunda" (s.44) araştırmaya yöneltir. Roediger ve Douwe Draaisma'nın görüşleri üzerinden bellek metaforlarının dayandığı noktaya yer verir. Roediger bellek metaforu ile ilgili görüşüne Tunç, "gramofon, teyp, sözlük, kütüphane, anahtar kartı, bilgisayar ve hologram olarak sıraladıktan sonra, insan belleğine yönelik teorilerin, teknolojideki gelişmelerle koşut ilerlediği sonucuna vardığını ve bilişsel psikolojideki en etkili yaklaşımın dijital bilgisayarlardan kaynaklanan analogilere dayandığını" ifade eder. Douwe Draaisma ise "Bellek konusunda yazan yazarlar kendi metaforlarını yaratırken gayet masum bir şekilde kendilerini etkileyen veya çevrelerinde var olan şeylerden yararlanmışlardı." (s.45) şeklinde belirtir. İkisi üzerinden metafor için ortak çıkarılabilecek sonuç, değişen dönemle birlikte teknolojik gelişimin önemli bir yere sahip olması ve bu gelişim sonucunda değişikliklere de kapı açmasına neden olduğudur.

"Bellek ve Sinema" başlığında filmlerden yola çıkarak içerisinde barındırdığı metaforik kavramları okura sunar. İlk olarak Andrey Tarkovski'nin 1975 yapımı *Zerkalo* (Ayna) filmini inceler. Tarkovski, bu filmde ayna ve bellek metaforunun şairlerce tercih edildiğini de belirterek bu metaforun, altında yatan anlamın kendi geçmişine bir yolculuk olduğunu söyler. Bir başka metafor örneğini su üzerinden verir. Tunç, Kunio Kato'nun *La Maison en Petits Cubes* (Küçük Küplerden Ev) animasyonunda su metaforuna yer verildiğini dile

getirir. "Su metaforu, belleğe karşılarken suyun içinde kalan evin katları da belleğin içinde depolanan anılara gönderimde bulunduğunu" belirtir (s.47-8). Burada verilen örneklerin devamında da birkaç filmde yola çıkarak içerisinde barındırdığı metaforik kavramları okura sunmaya devam eder.

"Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları" bölümüne geldiğimizde altı başlık karşımıza çıkar. Bunlar: "Hatırlamaya, Unutmaya ve Belleğe Dair Bazı Kavramsal Metaforlar", "Mitolojinin Belleği", "Doğanın Belleği", "Nesnenin Belleği", "Mekânın Belleği" ve "Teknolojinin Belleği" başlıklarıdır.

"Hatırlamaya, Unutmaya ve Belleğe Dair Bazı Kavramsal Metaforlar" başlığı da kendi içerisinde yedi başlıktan oluşur. Bunlar:

"Hatırlamak Bakmaktır" Kavramsal Metaforu,

"Hatırlamak Yaşamdır/ Unutmak Ölümdür." Kavramsal Metaforu,

"Hatırlamak Uyanmaktır." Kavramsal Metaforu,

"Hatırlamak Yazmaktır/ Unutmak Silmektir." Kavramsal Metaforu,

"Bellek İnsandır." Kavramsal Metaforu,

"Bellek Nesnedir." Kavramsal Metaforu,

"Bellek Mekândır." Kavramsal Metaforu.

Tunç, "Mitolojinin Belleği" başlığında Mitolojik öğelere yer vererek Lethe, Hades ve Orfeus üzerinde durar. Behçet Necatigil, Murathan Mungan, Edip Cansever, Cahit Zarifoğlu, Hilmi Yavuz, Fazıl Hüsnü Dağlarca ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazar ve şairlerin eserleri üzerinden mitolojik öğeleri metaforik olarak inceler.

"Doğanın Belleği" başlığında "su", "bulut ve gökyüzü", "hatırlama metaforu olarak kar ve yağmur", "güneş", "bellek ve hatırlama metaforu kuş", "arı ve diken", "kurt" gibi kavramları metaforik olarak kendi içerisinde başlıklar altında inceler.

Su metaforunun şairler tarafından fazla tercih edilmesinden kaynaklı olarak kitapta çeşitli örneklerle karşılaşıyoruz. Bunlardan biri de Oktay Rifat'ın "Gündelikçi" adlı şiiridir:

"Dalga dalga hücum edip pişmanlıklar

Unutuşun o tunç kapısını zorlar

Ve ruh, atılan oklarla delik deşik;

İşte, doğduğun eski evdesin birden."

Tunç, bu şiirde şairin su metaforunu anıların gelip geçmesi ve gündüzleri unutmakla birlikte kullandığını belirtir. (s.94)

"Nesnenin Belleği" başlığında ayna, torba, bohça, sandık, buhurdan, masa, kitap, defter, çiçek dürbünü, pencere ve kapı başlıkları altında şairlerden örnekler verir. Bu başlık altında incelenen şiirlerden Ahmet Muhip Dıranas'a ait olan "Kar" adlı şiirinde yer alan ayna metaforunu Tunç, aynanın yüzünün buğulanmasıyla bellekte anıların silinmesine karşılık geldiği yönünde inceler.

" Buğulandıkça yüzü her aynanın

Beyaz dokusunda bu saf rüyanın

Göge uzanır -tek, تنها- bir karniş

Sırf unutmak için, unutmak ey kış!

Büyük yalnızlığını dünyanın." (s.122)

"Mekânın Belleği" başlığında kuyu, çeşme, mezar, orman, bahçe, ahır, saray, savaş alanı, labirent, sokak, ev, oda, bodrum katı, çatı katı/tavan arası ve tavan, otel, müze gibi başlıklar içerisinde inceler. Örneklerin çokluğundan kaynaklı olarak burada sadece bir örneğe yer verilecektir. Bu başlıklar içerisinde yer alan şiirlerden Nâzım Hikmet'e ait olan "Saman Sarısı" şiirini incelediğimizde:

"hürriyet sözcüğünü söylerken sulanıyor ağızları Kübalıların balkutusu bir karpuzu kesiyorlarmış gibi

ve gözleri parlıyor erkeklerinin

ve kızlarının eziliyor içi dokununca dudakları hürriyet sözcüğüne

ve koca kişileri en tatlı anılarını çekip kuyudan yudum yudum içiyor."

Şiirde şairin kuyuyu bellek olarak konumlandırıldığını, kuyudan su çekip içmek ise hatırlamayla ilişkilendirildiği yönünde açıklar. (s. 154)

"Teknolojinin Belleği" başlığında fotoğraf, teleks, disket, bilgisayar gibi başlıklar içerisinde bu metaforlara uygun olan şiirler incelenir. Bu başlık altında yer alan örnek şiirlerden Kemal Özer'in "Tanıksız Bırakılmak" adlı şiirinde bulunan fotoğraf metaforunu Tunç, bu şiir için "anlatıcı fotoğrafların tanıklığında geçmişindeki olayları, olguları anlattığını ve anlatıcının tanıksızlığa tutsak düşürüldüğünden söz ettiğini" ifade eder. Fotoğrafların kaybedilmesi belleğin yitilmesiyle ilişkilendirir. (s. 184)

Sonuç bölümünde yazar, dönemin değişmesiyle metaforların da bu değişimden etkilendiğini hatta anlamlarının çeşitlenerek artmakta olduğunu kanıtlar nitelikteki örneklerle somutlaştırması, dönemsel etkinin metafor üzerindeki önemini bir kez daha ortaya koyar. Kitaba sorularla başlayıp ortalarına doğru bu sorularına cevap arayan yazar, metaforların oluşumunda dönemin yanında kültürün, gündelik dilin de etkisinin olduğu kanısındadır. Özellikle de değişimle beraber gelişime ayak uyduran teknolojik bellek metaforlarının birçok şair tarafından şiirlerinde kullanılması dikkat çekicidir. Genel olarak baktığımızda şairlerin ya da yazarların eserlerinde yer verdiği bellek metaforlarının bilinçli bir şekilde tercih edildiğini ve içi boş bir metafor olmadığı düşüncesini verilen örneklerle ispatlamaktadır. Bellek metaforu üzerine önemli detaylar veren bu çalışma, edebiyatımıza nitelikli katkı da sunarak birçok araştırmacıya farklı edebî türlerle ilgili yeni çalışmalar için kapı açmaktadır.

Kaynak

Tunç, Gökhan (2020), *Şiir ve Bellek: Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.